

Informatievervuiling in Digitale
Samenlevingen: Populisme,
Desinformatie en de Spiraal van
Post-Truth Politics

Preadvies Staatsrechtconferentie 2020

dr. Michael Hameleers

1. Inleiding

Sociale media hebben bijgedragen aan ongekeerde mogelijkheden voor het verkrijgen van nieuws en politieke informatie vanuit diverse invalshoeken. Burgers zijn door sociale media in staat om zelf in direct contact te staan met politici en kunnen bepalen waar, wanneer en hoelang ze informatie consumeren, en van welke platformen deze informatie afkomstig is. Alhoewel gesuggereerd kan worden dat het digitale tijdperk bijdraagt aan pluriformiteit, geregelde gedachtewisselingen tussen burgers en een beter geïnformeerd electoraat, zijn er ook substantiële bedreigingen. Eén van de meest verregaande bedreigingen is de disseminatie van desinformatie en een verschuiving naar 'post-truth' politics – de erosie van de epistemische status van feitelijke kennis, waardoor feiten steeds vaker als meningen of alternatieve realiteiten worden gezien. Zoals Hannah Arendt in 1967¹ al betoogde in haar essay 'truth and politics' is de scheiding van feiten en politiek een substantiële bedreiging voor de democratie: Alhoewel politiek gebaseerd is op meningen, dienen verschillende meningen op eenzelfde feitelijke waarheid gestoeld te zijn.

Sociale media bieden een platform voor de verspreiding van informatie die niet op de feitelijke waarheid gebaseerd is – zonder tussenkomst van gatekeepers die de feitelijke basis van discussies waarborgen en monitoren. Burgers, politici, alternatieve media en gecontroleerde trollenlegers kunnen zonder interventies leugens en complottheorieën verspreiden – al dan niet met het doel om de samenleving te ontwrichten. Platformen versterken deze verspreiding door desinformatie te belonen: Desinformatie genereert meer engagement dan feitelijke informatie en dus ook meer inkomsten. De algoritmes van platformen zijn er op gericht winst te optimaliseren: Gebruikers die in de richting van desinformatie en complottheorieën zochten, zullen steeds meer worden blootgesteld aan gelijkwaardige inhoud die hun bestaande geloof in desinformatie en complotten kan versterken. Hun mediadieet zal dus steeds eenzijdiger worden op basis van eerder blootstelling, en steeds verder af komen te zijn van het democratische ideaal van diversiteit en deliberatie. Het uiteindelijke gevolg van dergelijke ontwikkelingen is dat 'de' waarheid niet langer bestaat, en de basis vormt voor gepolariseerde standpunten en de-legitimering van de media en tegengestelde feiten – een ontwikkeling die samenhangt met het veelvuldige gebruik van 'Fake News' beschuldigen in de media en politiek². Een kernprobleem is dat polarisering niet langer enkel is gebaseerd op ideologische tegenstellingen, maar epistemische scheidslijnen: Verschillende kampen hebben niet meer hetzelfde beeld van de feitelijke waarheid, en mensen zijn verdeeld omdat ze het oneens zijn over de feiten.

Sociale media platformen dragen niet als enige de verantwoordelijkheid van de hedendaagse ontwikkelingen naar post-truth politics. De devaluatie van feiten en de verspreiding van desinformatie hangt deels samen met toenemend wantrouwen in de politiek en media en het electorale succes van (rechts)populistische bewegingen die het wantrouwen van de burgers weten te cultiveren en agenderen. In de 'populistische tijdsgeest' ontstaan er ook steeds meer alternatieve media-kanalen en online gemeenschappen, zoals de gele-hesjes-beweging, die een platform bieden voor populistische sentimenten en complottheorieën. Er kan dan ook gesteld worden dat er een affiniteit is tussen desinformatie, complottheorieën en (rechts)populisme.³ Populisme, complottheorieën en desinformatie zijn gericht tegen de gevestigde orde en zetten zich af tegen experts en de feitelijke consensus. Volgens de populistische ideologie is er één werkelijkheid die wordt ontkend door de elite, die wegkijkt van de 'echte' problemen van het gewone volk. Daarnaast wordt het gewone volk zogezegd bewust dom gehouden door de verspreiding van leugens – wat sterk linkt aan het idee van complottheorieën. Door zich af te zetten tegen de gevestigde orde, met inbegrip van de mainstream media, creëren populistten een

¹ Arendt, H. (1967). Truth and Politics. The New Yorker. <https://www.newyorker.com/magazine/1967/02/25/truth-and-politics>

² Egelhofer, J. L., & Lecheler, S. (2019). Fake news as a two-dimensional phenomenon: a framework and research agenda. *Annals of the International Communication Association*, 43(2), 97-116. doi: 10.1080/23808985.2019.1602782

³ Waisbord, S. (2018). The elective affinity between post-truth communication and populist politics. *Communication Research and Practice*, 4, 17-34. doi: 10.1080/22041451.2018.1428928

voedingsbodem voor desinformatie. Wanneer het wantrouwen in traditionele media en experts groter wordt, zoeken mensen steeds vaker alternatieve informatie platformen op die zich tevens afzetten tegen de gevestigde orde die wordt beschuldigd van het verspreiden van desinformatie. Paradoxaal genoeg bevatten dergelijke platformen meer desinformatie dan traditionele media. Mede door psychologische mechanismen van *motivated reasoning* ontstaat er zo een spiraal van informatie pollutie en desinformatie: Des de meer mensen geloven dat de traditionele media desinformatie bevatten, des de meer ze desinformatie via alternatieve media consumeren – wat de afstand tot de gevestigde orde weer vergroot. Op deze wijze ontstaat er een kloof tussen groepen in de samenleving die via hun eigen media-kanalen een eigen waarheid kunnen selecteren.

De vraag die in dit essay centraal staat is hoe gevaarlijk deze spiraal van desinformatie is, en welke reacties er beleids- en wetsmatig nodig zouden zijn om met de bedreiging van desinformatie om te gaan: Moeten we desinformatie monitoren, reguleren, verbieden of ongecontroleerd laten bestaan?

2. De implicaties van desinformatie in een populistisch tijdperk

Desinformatie kan op verschillende manieren worden gedefinieerd, maar gaat in de basis altijd over informatie die onwaar of onjuist is. Er kan hier een onderscheid tussen misinformatie en disinformatie gemaakt worden.⁴ Misinformatie betekent eenvoudigweg onjuiste informatie in het algemeen, en veronderstelt geen doelbewuste manipulatie of misleiding.⁵ Disinformatie, echter, wordt gedefinieerd als informatie die bewust gefabriceerd of gemanipuleerd wordt om een bepaald politiek doel te bereiken.⁶ Er kan hierbij worden gedacht aan het inzetten van trollenlegers om de verkiezingen in de VS te beïnvloeden, of het verspreiden van complottheorieën om het wantrouwen in de overheid te versterken.

Het meest voor de hand liggende effect van disinformatie is het vergroten van verwarring in de feitelijke waarheid, en hiermee ook de twijfel in de gevestigde orde en haar motieven. Het is aangetoond dat disinformatie even geloofwaardig is als echte informatie⁷, en zelfs vaker wordt gedeeld dan echt nieuws.⁸ Disinformatie kan dus leiden tot foutieve percepties over de werkelijkheid, waardoor de legitimiteit van feitelijke waarheden afneemt. Wanneer disinformatie steeds meer deel uit gaat maken van het aanbod van informatie dat mensen tot zich nemen, kunnen meningen voor feiten worden aangenomen, terwijl de daadwerkelijke realiteit wordt gezien als een tegengestelde mening die ontkracht moet worden. Een gevolg hiervan is toenemende steun voor (rechts)populistische bewegingen en complottheorieën die zich ook afzetten tegen de gevestigde orde. Zeker wanneer dergelijke theorieën onderbuikgevoelens van angst en wantrouwen bevestigen kunnen ze deel uit gaan maken van de realiteit waardoor burgers de wereld zien. Een prominent voorbeeld is dat meer dan tien procent van de Nederlandse bevolking gelooft dat COVID-19 in opdracht van de regering in een lab is geproduceerd als een biologisch wapen⁹. Dit voorbeeld illustreert dat het geloof in disinformatie geen marginaal fenomeen is – en dat gesteunde complottheorieën gebaseerd op disinformatie zich vaak tegen de elite afzetten.

Naast dat mensen geloven in disinformatie en complottheorieën, kunnen ze er ook op handelen. Wanneer disinformatie – versterkt door populistische bewegingen – een dominant deel gaat

⁴ Karlova, N. A., & Fisher, K. E. (2013). A social diffusion model of misinformation and disinformation for understanding human information behaviour. *Information Research*, 18(1), paper 573.

⁵ Wardle, C. (2017). Fake news. It's complicated. First Draft. Retrieved January 22, 2019 from <https://medium.com/1st-draft/fake-news-its-complicated-d0f773766c79>

⁶ Bennett, W. L., & Livingston, S. (2018). The disinformation order: Disruptive communication and the decline of democratic institutions. *European Journal of Communication*, 33(2), 122–139. <https://doi.org/10.1177/0267323118760317>

⁷ Hameleers, M., & van der Meer, T. G. L. A. (2019). Misinformation and Polarization in a High-Choice Media Environment: How Effective Are Political Fact-Checkers? *Communication Research*, 1–24. <https://doi.org/10.1177/0093650218819671>

⁸ MIT (2018). <https://www.dw.com/en/fake-news-70-percent-more-likely-to-be-shared/a-42898809>

⁹ <https://www.ipsos.com/nl-nl/complottheorieen-over-het-coronavirus>

uitmaken van burgers' realiteit, kunnen ze ook op deze realiteit gaan handelen. Een voorbeeld is de zogenaamde "pizzagate" in de VS, waarbij mensen geloofden dat een gehackte e-mailconversatie van Clinton's campagne team verwijzingen naar een pedofielen netwerk had, waarbij ook een pizzazaak zou horen. Deze pizzazaak werd vervolgens beschoten door burgers die in de via sociale media verspreide complotten geloofden. Een ander voorbeeld. Tijdens de SARS-CoV-2 uitbraak werd er veel disinformatie over de link tussen 5G netwerken en het virus verstuurd. Mensen handelde op basis van deze foutieve informatie door zendmasten in brand te steken. Andere mensen die geloofden dat het virus een complot was participeerden massaal in de internationale 'film-your-hospital' beweging – lege afdelingen van ziekenhuizen werden gefilmd om het punt te maken dat het virus helemaal niet bestaat. Ook dit kan verregaande gevolgen hebben: Geloof in disinformatie over het nieuwe coronavirus leidt tot meer weerstand tegen de door de autoriteiten aangekondigde maatregelen.¹⁰ Maar er zijn ook minder populaire voorbeelden met grotere gevolgen. Het heersende regime in Myanmar verspreide doelbewust anti-Moslim propaganda om geweld tegen moslimgemeenschappen te legitimeren¹¹ – met vele doden als gevolg. Dergelijke voorbeelden van staatsgerichte propaganda – verspreidt door gecoördineerde trollenlegers – maken steeds vaker deel uit van globale machtsgrepen en consolidaties die via digitale media gevoed worden. Deze voorbeelden tonen aan dat disinformatie niet in ieder geval moet worden gezien als vrijheid van meningsuiting. Disinformatie pretendeert geen mening te verkondigen, maar een 'neppe' waarheid met 'echte' gevolgen. In extreme gevallen vergoet disinformatie polarisering, zet het groepen tegenover elkaar, legitimeert het geweld en versterkt het onderbuikgevoelens. Dit betekent echter niet dat disinformatie eenvoudigweg gereguleerd en verboden kan worden – wat ook in strijd is met de grondwet. Echter, om een gerichtere aanpak van disinformatie te coördineren, moeten we beter in kaart brengen welke typen van disinformatie er zijn, en hoe interventies op deze typen gericht moeten worden.

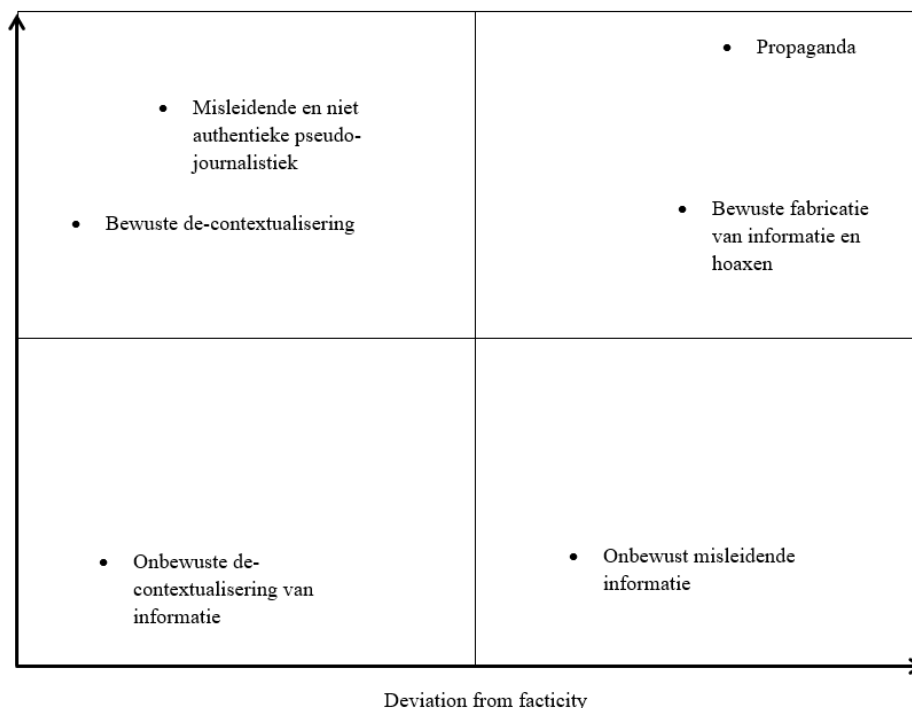
3. One size fits all? Verschillende typen desinformatie, bedreigingen en interventies

Desinformatie komt voor in verschillende vormen. In het algemeen kunnen we verschillende typen desinformatie classificeren op basis van twee dimensies: De mate waarin informatie afwijkt van de feitelijke werkelijkheid, en de specifieke intenties achter het maken en verspreiden van desinformatie. Deze twee dimensies kunnen gebruikt worden om een ruimte van desinformatie te construeren (zie Figuur 1). In deze ruimte zijn enkele veelvoorkomende typen desinformatie besproken. Echter, deze typologie is niet uitputtend: Desinformatie is net zo divers als echt nieuws, en kan zich theoretische gezien op ieder punt van de geschetste ruimte bevinden. Hieronder zullen we de meest voorkomende en extreme typen bespreken in het kader van bedreigingen en mogelijke interventies.

---

¹⁰ Hameleers, M., van der Meer, G. L. A., & Brosius, A. (2020). Feeling "disinformed" lowers compliance with COVID-19 guidelines: Evidence from the US, UK, Netherlands and Germany. *Harvard Kennedy School Misinformation Review*, 1, Special Issue on COVID-19 and Misinformation. <https://doi.org/10.37016/mr-2020-023>

¹¹ <https://www.nytimes.com/2018/10/15/technology/myanmar-facebook-genocide.html>

Figuur 1. Het disinformatie-continuüm en een typologie van verschillende vormen.

3.1. De onbewuste de-contextualisering van informatie (misinformatie)

We beginnen met de minst extreme typen van desinformatie die zich linksonder in de ruimte bevinden: De onbewuste de-contextualisering van informatie impliceert dat er geen intentie is om te misleiden, en dat het foutieve bericht redelijk dicht bij de feitelijke werkelijkheid staat. Hierbij kan gedacht worden aan het verkeerd interpreteren van cijfers, een verkeerde locatie aan een kloppend nieuwsbericht koppelen, of een bron verkeerd interpreteren zonder dat deze de-contextualisering doelbewust een twist aan een verhaal probeert te geven. In essentie betreft dit misinformatie: In de huidige gefragmenteerde en uiterst complexe digitale media-samenleving is het haast onmogelijk om altijd accurate informatie aan te leveren. Zeker met nieuwe ontwikkelingen als COVID-19 zal er een gebrek aan betrouwbare informatie bestaan – simpelweg omdat expertise vaak achterliep op de feiten en er een te kort aan bewijs was. Dergelijke typen van misinformatie – eerlijke fouten – kunnen niet gereguleerd worden. Iedere interventie zou in strijd zijn met de vrijheid van meningsuiting en journalistieke integriteit en vrijheid. In dit geval zijn mediawijsheid (voor ontvangers) en transparantie (aan de kant van de media) de belangrijkste reacties. Burgers moeten enigszins kritisch zijn tegenover de informatie die zij selecteren, waardoor ze beter bestand zijn tegen misinformatie. Campagnes zouden erop gericht kunnen zijn om mediawijsheid te stimuleren, bijvoorbeeld door concrete tips te geven over hoe mensen kritisch het medialandschap moeten navigeren. Het is belangrijk dat mensen bijvoorbeeld de bron controleren, meerdere bronnen raadplegen in geval van twijfel, en kritisch blijven nadenken over de feitelijke basis van claims. Het is hierbij cruciaal om de grens tussen cynisme en sceptische te bewaken. Met andere woorden, cynisme kan leiden tot het vermijden en volledig afwijzen van de mainstream media. Een gevolg hiervan is dat nieuwsgebruikers informatie uit alternatieve kanalen verkrijgen, die weer een hogere kans op disinformatie bevatten. Mild sceptische perspectieven kunnen constructiever zijn, en burgers beschermen tegen foutieve informatie in hun informatie-omgeving.

De media en (sociale media) platformen kunnen ook bijdragen aan het bestrijden van misinformatie. Zij kunnen fact-checkers en andere waarschuwingen van foutieve informatie integreren in journalistieke routines en social media monitoring. Daarnaast is transparantie

cruciaal: Politieke actoren en media kanalen die onbewust foutieve informatie verspreiden moeten transparantie bieden. Dit kan zowel voorafgaand aan crisissituaties/nieuws events – bijvoorbeeld door het erkennen van de hoge mate van onzekerheid en het ontbreken van sluitend bewijs – als na het verspreiden van foutieve informatie – door duidelijk aan te geven wat de bron van de fout was, en te bevestigen dat er geen doel achter het verspreiden van verkeerde informatie zat. Dergelijke transparantie kan voorkomen dat burgers meer cynisme en afkeer tegen de (mainstream) media cultiveren. Als voorbeeld: De onzekerheid over mondkapjes in de strijd tegen het nieuwe Coronavirus in 2020 had beter vooraf expliciet gemaakt kunnen worden door de regering/het RIVM. In plaats van deze onzekerheid te erkennen, is er steeds verschoven in de houding ten opzichte van mondkapjes – zonder de burger te laten weten wat de bron van deze verschuivingen was. De burger kan zich op deze wijze buitengesloten voelen, en perspectieven ontwikkelen die grenzen aan populistische houdingen. Onzekerheid en een gebrek aan transparantie biedt een voedingsbodem voor steeds prominentere gedachten als “De regering houdt de werkelijkheid verborgen, en verspreidt misleidende informatie om de macht op het gewone te versterken.”

3.2. *Onbewust misleidende informatie (misinformatie)*

Dit type misinformatie lijkt op het eerstgenoemde type. Echter, de deviatie van de feitelijke werkelijkheid is groter, en dus ook mogelijk problematischer. Dergelijke typen misinformatie kunnen compleet verkeerde bronnen raadplegen, verkeerde statements en bewijs aanvoeren, en op andere manieren een andere werkelijkheid voorschotelen. Alhoewel er hierbij geen sprake is van doelgerichte misleiding, kunnen dergelijke vormen van desinformatie schadelijk zijn: Het kan resulteren in mispercepties die de basis vormen voor opinies en (politiek) gedrag.

Wederom moet gesteld worden dat er geen staatsrechtelijke basis is voor regulering. Er is namelijk geen motief onderhevig aan de disseminatie van foutieve informatie. De interventies die voor de contextualisering werken zijn ook hier van toepassing: Onderwijsprogramma's en waarschuwingsboodschappen moeten ervoor zorgen dat burgers kritisch zijn, en foutieve informatie kunnen onderscheiden van de werkelijkheid. Fact-checking en transparantie is ook hier zeer belangrijk. Journalisten, media-kanalen, platformen en politici moeten fouten en onzekerheid erkennen, en de twijfelende burger deel uit laten maken van hun verhaal. In de praktijk worden complotdenkers genegeerd of geridiculiseerd op het moment dat het al te laat is, en hun kritische blik plaats heeft gemaakt voor een volledige afwijzing van de nieuwsmedia.

3.3. *Bewuste de-contextualisering*

De typen desinformatie in de bovenste twee kwadranten kunnen gezien worden als desinformatie: bewuste manipulatie, aanpassing of fabricatie van informatie om hiermee een bepaald doel te bereiken. Het is belangrijk om deze typen te onderscheiden van misinformatie omdat foutieve informatie strategisch wordt ingezet om een impact te maken: Disseminatie van dergelijke inhoud is systematisch en vaak ook gericht op specifieke doelgroepen. Bewuste de-contextualisering houdt in dat bestaande informatie bewust in een andere context wordt geplaatst om zo de betekenis te veranderen. Hierbij kan gedacht worden aan het vergroten van de as van een grafiek over immigratiecijfers om zo het probleem te overdrijven of lege ziekenhuizen filmen in tijden van de uitbraak van het nieuwe Coronavirus – met als doel de indruk te wekken dat het virus een hoax is. In beide gevallen is desinformatie wel gebaseerd op aspecten van de werkelijkheid, maar uit de context gehaald om het een nieuwe betekenis te geven. Dit type desinformatie kan door verschillende actoren verspreid worden. Enerzijds kan het door gewone burgers via sociale media-kanalen worden gedissemineerd (*many-to-many communication*). Daarnaast kan het op een meer gecoördineerde manier de wereld in geholpen worden. Hierbij kan gedacht worden aan staatsapparaten die trollenlegers inzetten die via fake accounts systematisch desinformatie verspreiden om zo bepaalde politieke doelen te behartigen – zoals het vergroten van onrust en polarisering.

Het gevaar aan dit type disinformatie is de sterke relatie met de realiteit. Door het gebruik van echte feiten en informatie kan disinformatie zeer geloofwaardig en moeilijk te verifiëren gemaakt worden. Doordat de deviatie van de werkelijkheid redelijk subtiel is, zullen relatief veel mensen kunnen geloven in gedecontextualiseerde informatie. Daarnaast is deze vorm van misleiding gevaarlijk omdat het doelbewust gedissemineerd wordt. Zo kan het strategisch gericht worden op burgers die de hoogste kans hebben om het te geloven – en te handelen op basis van disinformatie. De consequenties kunnen dan ook verregaand zijn. Dit type disinformatie kan polarisering tussen politieke kampen vergroten, negatieve gevoelens tegenover minderheden versterken en de afkeer tegen de gevestigde orde vergroten. Een effect daarvan is dat mensen in een spiraal van disinformatie en cynisme terecht kunnen komen. De steeds groter wordende afkeer van de gevestigde orde kan mensen meer open maken voor disinformatie. Platformen dragen hieraan bij door mensen te voeden met steeds extremere content. In deze spiraal worden de anti-establishment gevoelens sterker, en kan zelfs geweld tegen bepaalde groepen in de samenleving gelegitimeerd worden.

Wederom is het uiterst ingewikkeld om disinformatie te reguleren of te censureren. Echter, we kunnen bij dit type disinformatie onderscheid maken tussen de vrijwillige en individuele verspreiding van misleidende informatie door politiek actieve burgers en niet-authentiek gecoördineerd gedrag. De eerste soort disseminatie kan gezien worden als vrijheid van meningsuiting, terwijl het laatste gezien kan worden als georganiseerde propaganda. Dit type zou staatsrechtelijk gereguleerd moeten worden: Een ieder die informatiekkanalen gebruikt voor de doelbewuste beïnvloeding van het electoraat – met als doel het aanzetten tot haat of geweld – handelt in strijd met de wet. Het grootste probleem is echter het herkennen van de motieven die ten grondslag liggen aan disinformatie. Een troll handelt op dezelfde wijze als een cynische of activistische burger – en trollenlegers handelen via een groot netwerk aan individuele accounts. Er zou dus ingezet moeten worden op effectieve tools om trollenlegers en andere gecoördineerde desinformatie netwerken op te sporen, zodat hierop kan worden ingegrepen.

3.4. Misleidende en niet authentieke pseudo-journalistiek

Dit type disinformatie is vooral terug te vinden op alternatieve nieuwsplatformen die online opereren. Het gevaar is vergelijkbaar met bewuste de-contextualisering. Alhoewel pseudo-journalistiek verder afwijkt van de feitelijke werkelijkheid, tracht het realistisch te zijn door de formats en presentatiestijl van authentieke journalistische formats te imiteren. Hierbij worden namen en logos van kranten of tv-nieuws deels overgenomen. Dergelijke formats van disinformatie verschuilen zich zo in de stroom van legitieme informatie online. Voor veel mensen kan dergelijke disinformatie geloofwaardig zijn – het ziet er namelijk uit als betrouwbare journalistiek. Een voorbeeld van dit type disinformatie is het gebruik van de interface van online NOS of Nu.nl nieuws voor een uiting van extreem rechtse standpunten.

Voor een kritische nieuwsgebruiker is het wellicht eenvoudig om geïmiteerde formats van authentieke journalistiek te onderscheiden. Echter, dit is niet de doelgroep van dergelijke vormen van disinformatie. Pseudo-journalistiek richt zich op segmenten van de populatie die het meest ontvankelijk zijn voor hun boodschap – en dus al overtuigingen hebben in lijn met de gemanipuleerde boodschap. Het doel is om deze bestaande overtuigingen te activeren en versterken, en zo bestaande tegenstellingen te vergroten. Interventies kunnen op verschillende niveaus plaatsvinden. Allereerst – en dit geldt voor alle typen disinformatie – moet er getracht worden om meer mediawijsheid te stimuleren. Voor dit type disinformatie moet er meer voorlichting zijn over het bestaan van formats die authentieke journalistiek proberen te imiteren om geloofwaardig over te komen. Burgers moeten altijd controleren of de bron authentiek is – en of het soort inhoud past bij het profiel van de bron. Staatsrechtelijk zou er ook ingegrepen moeten worden op formats die niet authentiek zijn – zij doen zich doelbewust voor als een andere media outlet en kopiëren de identiteit van authentieke derden.

3.5. Bewuste fabricatie van informatie en hoaxen

Inmiddels zijn we aanbeland bij het meest extreme kwadrant rechtsboven in de desinformatie-ruimte. Een veelvoorkomende, of tenminste veel ontdekte, vorm van desinformatie is bewuste fabricatie van informatie, veelal in de vorm van complottheorieën. Dit type desinformatie wijkt ver af van de werkelijkheid, en staat vaak zelfs lijnrecht tegenover de feiten. Vaak is deze alternatieve werkelijkheid ook de kernboodschap van dit type desinformatie: Burgers worden misleid door de gevestigde orde en mainstream media, en de realiteit staat lijnrecht tegenover deze media-werkelijkheid. De paradox is dus dat dit type desinformatie vaak gestoeld is op beschuldigingen van desinformatie. Hier komt de post-truth tijdsgeest duidelijk naar voren: Er is geen vaste versie van de feitelijke waarheid, maar we leven in een relatieve objectieve werkelijkheid waar verschillende actoren alternatieve waarheden propageren. De intentie voor het verspreiden van dit type desinformatie kan oprecht zijn. Met andere woorden, complotdenkers en andere politiek geëngageerde burgers kunnen geloven dat ze worden voorgelogen door de gevestigde orde, en daardoor de noodzaak of zelfs plicht voelen om deze leugens te achterhalen en de daadwerkelijke realiteit bloot te leggen.

Er wordt vaak gedacht dat dit type desinformatie het gevaarlijkst is: Er worden complottheorieën voorgelegd die de elite als kwaadaardig beschouwd en de volledige werkelijkheid wordt ontkracht. Echter, dit type desinformatie is het meest zichtbaar en het eenvoudigst te ontkrachten. We zien er eenvoudigweg meer van, waardoor we het probleem ook beter kunnen inschatten en ontkrachten. De meest effectieve interventie is dan ook het continue ontkrachten en vergezellen van desinformatie met informatie. Alhoewel de algoritmen van sociale media mensen zoveel mogelijk in de spiraal van cynisme en nepnieuws proberen te houden vanwege de financiële beloning, moet er voor gezorgd worden dat dergelijke informatie nooit geïsoleerd voorkomt, en er altijd een aanbod van feiten bestaat. In combinatie met het stimuleren van mediawijsheid zou dit mogelijk de beste strategie zijn om desinformatie tegen te gaan: Complottheorieën vinden wellicht een voedingsbodem in bestaande twijfels en wantrouwen, hun effect wordt vergroot door het gebrek aan alternatieve informatie voor mensen met bestaand twijfels. Het is te eenvoudig voor deze groepen om zich af te sluiten in digitale ruimtes waar hun bestaande twijfels vergroot worden door de aanwezigheid van eenzijdige en bevestigende informatie.

3.6. Propaganda

We eindigen met de meest extreme – en historisch gezien meest bekende – vorm van desinformatie. Propaganda lijkt erg op het zojuist genoemde type desinformatie: Het wijkt sterk af van de feitelijke werkelijkheid, en er is een sterke intentie om te misleiden. De belangrijkste verschillen zijn de disseminatietechniek en specifieke lange-termijn agenda van propaganda. Propaganda wordt niet door individuele mediagebruikers met een sterke mening verspreid, maar veronderstelt een gecoördineerde en geïnstitutionaliseerde strategie van beïnvloeding. Propaganda wordt vanuit regimes verstuurd om hun machtspositie te consolideren, tegenstanders aan te vallen, geweld tegen groepen te mobiliseren en legitimeren of onrust te vergroten. Propaganda kan internationaal werken – zoals de inmenging van Rusland in veel Westerse samenlevingen. In de huidige digitale samenleving maakt propaganda dankbaar gebruik van het bereik en algoritmen van sociale media. Zo kunnen trollenlegers met fake accounts worden ingezet om doelgroepen strategisch te beïnvloeden, bijvoorbeeld om verkiezingen te sturen of bepaalde ideologieën te verspreiden. Het lange-termijn doel van propaganda gaat verder dan het versterken van cynisme en polarisering: Er is een doel om de samenleving te veranderen, en de sociale en politiek orde om te gooien.

Alhoewel propaganda gevaarlijk is, kan het wel goed zichtbaar gemaakt worden. Het grote probleem is de beperkte ruimte voor interventies en internationale inmenging. Propaganda wordt vaak gedissemineerd door nationale regimes – die niet aan banden gelegd kunnen worden. Een verbod op propaganda kan ingevoerd worden als preventie-strategie, maar het kan uiterst ingewikkeld zijn om te handhaven. Een meer duurzame reactie is wederom het aanbod van

informatie naast disinformatie – en het doorbreken van de monopolie op informatie dat in veel regimes bestaat. De combinatie van een aanbod van gevarieerde inhoud en feiten naast mediawijsheid kan burgers helpen om bewuste strategieën van misleiding te weerstaan.

4. Een korte reflectie over de motieven van bewuste misleiding

Zoals in de vorige sectie naar voren is gekomen, zijn er veel verschillende motieven die ten grondslag liggen aan doelbewuste manipulatie en misleiding. In deze sectie zal een kort overzicht gegeven worden van deze verschillende motieven. In het kort kunnen we drie motieven onderscheiden: Ideologische motieven, politiek-strategische motieven en financiële motieven.

Ten eerste, disinformatie kan ideologisch gemotiveerd zijn. Burgers of politici kunnen bijvoorbeeld extreemrechtse disinformatie verspreiden omdat dit in lijn is met hun ideologische overtuigingen. Op eenzelfde manier kan disinformatie over klimaatverandering gedissemineerd worden uit overtuiging: Politici, burgers en andere actoren kunnen geloven dat klimaatverandering een hoax is, en de plicht voelen deze informatie te verspreiden om zo meer mensen te overtuigen van deze standpunten. Alhoewel er gesteld kan worden dat dergelijke motieven deel uit maken van de vrijheid van meningsuiting, kan het schadelijk zijn voor de democratie. Mispercepties gevormd door disinformatie kunnen gedrag beïnvloeden dat schadelijk is – zoals geweld tegen sociale groepen, of het weigeren deel te nemen aan maatregelen om het nieuwe Coronavirus in te dammen.

Ten tweede, disinformatie kan verstuurd worden om een politiek-strategisch doel te bereiken: Het verkrijgen van aandacht, politiek succes of het aanvallen van politieke tegenstanders kan een doel zijn dat behaald wordt door het verspreiden van misleidende informatie. Dit motief is vooral toepasbaar op disinformatie die door politici de wereld in wordt geholpen – en die door sociale media gevoed kan worden. Strategische disinformatie campagnes worden vaak aan rechts-populistische politici gekoppeld, die als doel hebben de gevestigde orde en mainstream media aan te vallen, alsmede negatieve sentimenten tegenover minderheden te vergroten. Interventies en censuur zijn vaak in strijd met de grondwet, maar de grens tussen *hate speech* en vrijheid van meningsuiting kan bewaakt worden.

De derde algemene motivatie voor disinformatie is financieel gewin. Dit is vooral een drijfveer voor sociale media, waarvan de algoritmen zo zijn ingesteld om zo veel mogelijk advertenties te verkopen. Gezien fake nieuws meer clicks genereert dan echt nieuws, zullen de algoritmen van sociale media disinformatie prefereren boven echte informatie – en hierbij dragen zij dus bij aan de verspreiding van disinformatie. Platformen brengen media-gebruikers in de spiraal van disinformatie door het aanbod van informatie aan te passen aan eerdere zoektermen en twijfels. Wanneer een media-gebruiker start met lichte twijfels over de regering haar opreden ten opzichte van het Coronavirus, bijvoorbeeld, zullen de algoritmen steeds extremere en meer foutieve informatie voorschotelen – totdat de opties voornamelijk bestaan uit complottheorieën en andere vormen van disinformatie. Ook al kan de verantwoordelijkheid niet volledig bij de platformen neergelegd worden, zij dragen wel degelijk bij aan informatie pollutie. Eenzijdige 'echo chambers' geven meer opbrengsten, maar plaatsen mensen in een vervuilde informatie omgeving die hun standpunten steeds extremer maakt.

5. Conclusie: Waar staan we, en waar moeten we naartoe?

Dit essay schetst een relatief negatief beeld over onze huidige digitale mediaomgevingen. De objectieve status van feiten wordt betwist, en *de* feitelijke werkelijkheid lijkt in een veelvoud parallele universums te bestaan die allen een verschillende werkelijkheid propageren. Sociale media bieden burgers de mogelijkheid om hun eigen werkelijkheid te vinden – en bestaande twijfels en angsten bevestigd te krijgen. Zij hebben niet altijd de vrijheid om deze werkelijkheden te selecteren, gezien de platformen hen blootstellen aan een beperkt aanbod van gelijkgestemd en gradueel extremer wordende content. Het zou echter te eenvoudig zijn om een apocalyptisch

wereldbeeld voor te stellen waarbij we allen ten ondergaan aan het verlies van de feitelijke werkelijkheid. De scheiding van politiek en waarheid is geen nieuw fenomeen, en deze bedreiging zal ook altijd deel uit blijven maken van het informatie-landschap. Disinformatie maakt een klein maar belangrijk deel uit van de totale toestroom aan informatie die bestaat, en sociale media creëren ook kansen voor constructieve uitwisselingen van informatie en protest bewegingen. Het brengt burgers met verschillende meningen met elkaar in contact, en geeft toegang tot secundaire bronnen die gebruikt kunnen worden om andere informatie te verifiëren. De bedreiging van sociale media is dus tevens de kracht.

Door de mechanismen van sociale media op een constructieve manier te gebruiken, kan getracht worden om de impact van disinformatie tegen te gaan. We zien al enkele voorbeelden in deze richting. Zo duiken er steeds meer onafhankelijke fact-checking platformen op die zo veel mogelijk twijfelachtige claims verifiëren. Daarnaast groeit het aanbod van online platformen die feitelijke informatie zonder paywall aanbieden aan iedereen. Influencers worden niet alleen ingezet om disinformatie te verspreiden, maar proberen burgers ook te betrekken in de verificatie van feiten en een kritische houding ten opzichte van de informatie die online aan te treffen is. Toch moet er nog veel meer gebeuren. De beste reactie op disinformatie is meer juiste informatie. Disinformatie moet niet in staat worden gesteld om een dominante rol te spelen in het aanbod van informatie, en dit kan bereikt worden door goede journalistiek en feiten toegankelijk te maken voor een brede doelgroep – zowel door het betaalbaar en eenvoudig te begrijpen te maken.

Tevens speelt voorlichting een rol. Burgers moeten in staat worden gesteld om fake van echt nieuws te onderscheiden. Een stap in de goede richting is het aanbieden van mediawijsheid in onderwijsprogramma's, met een speciale focus op media wijsheid in de digitale samenleving. Op deze wijze kunnen jonge burgers zo vroeg als mogelijk gewapend worden tegen de impact van disinformatie. Mediawijsheid kan ook worden geïntegreerd als boodschappen op sociale media platformen, bijvoorbeeld in de vorm van een advertentie op Facebook en YouTube rondom belangrijke gebeurtenissen (COVID-19). Deze advertentie kan mensen waarschuwen voor de overvloed van disinformatie, en praktische tips bieden om disinformatie te herkennen.

Dan blijft de vraag of – en zo ja op welke manier – we disinformatie moeten reguleren. Is het haalbaar om een verbod op disinformatie in te voeren, en wat is de verantwoordelijkheid van platformen zoals Facebook? Het censureren van disinformatie is niet haalbaar of wenselijk. Disinformatie kan een mening zijn, of een overtuiging die niet gestoeld is op feiten – dergelijke uitingen kunnen niet verboden worden in een democratische samenleving. Er zijn echter uitzonderingen. Uitingen van disinformatie die strategisch worden verzonden vanuit trollenlegers en (staats)propaganda zouden gereguleerd moeten worden. Daarnaast kan disinformatie die aanzet tot haat veroordeeld worden. Er zijn veel voorbeelden van disinformatie die hieronder vallen: Disinformatie heeft vaak een radicaal-rechtse agenda die aanzet tot haat tegen bepaalde groepen (minderheden) in de samenleving. Platformen dienen transparanter te communiceren over de werking van hun algoritmen, en het (financiële) doel hiervan. Daarnaast dragen zij ook verantwoordelijkheid voor het beperken van de vrije keus van gebruikers. Op dit moment limiteren ze de opties tot selectie gebaseerd op eerder zoekgedrag. Alhoewel dit voordelen kan hebben voor de relevantie van de opties die gebruikers te zien krijgen, dienen mensen niet in echoputten te belanden waar hun bestaande overtuigingen steeds extremer en geïsoleerder worden.